

تأثیر منطقه آزاد انزلی در گردشگری در استان گیلان: روش کنترل ترکیبی

حسن دلیری^۱

DOI:10.22034/jtd.2021.279484.2311

چکیده

تأسیس مناطق آزاد تجاری صنعتی در دنیا اغلب سبب توسعه و آبادانی مناطق پیرامون خود شده است. یکی از مهم‌ترین بخش‌هایی که تأسیس منطقه آزاد می‌تواند در آن مؤثر باشد گردشگری است. مناطق آزاد تجاری - صنعتی با توجه به ساختار قانونی حاکم بر آن‌ها و سهولت در تجارت بین‌المللی، قادرند گردشگری را توسعه دهند و از این طریق سبب توسعه و پیشرفت پیرامون خود شوند. منطقه آزاد انزلی یکی از مهم‌ترین مناطق آزاد کشور و تنها منطقه آزاد در ساحل دریای خزر است که در سال ۱۳۸۴ تأسیس شد. با توجه به اهمیت منطقه آزاد تجاری صنعتی انزلی و اهداف مطرح‌شده برای آن، این مطالعه به بررسی اثر تأسیس منطقه آزاد انزلی بر توسعه گردشگری در استان گیلان پرداخته است. در این مطالعه، به منظور پاسخ به این سؤال از روش کنترل ترکیبی استفاده شده است. با توجه به نتایج حاصل از اجرای روش کنترل ترکیبی، تأسیس منطقه آزاد انزلی اثر مثبت و معناداری بر توسعه ارزش افزوده گردشگری در استان گیلان داشته است؛ به گونه‌ای که نتایج شبیه‌سازی شده - در مقایسه با حالتی که اگر منطقه آزاد انزلی تأسیس نمی‌شد - نشان‌دهنده آن است که تأسیس منطقه آزاد انزلی باعث شده سرانه ارزش افزوده گردشگری در استان گیلان بیش از ۳۰ درصد افزایش یابد. به عبارت دیگر، در صورت تأسیس نشدن منطقه آزاد انزلی در سال ۱۳۸۴، در حال حاضر سرانه ارزش افزوده گردشگری در استان گیلان، تقریباً ۷۰ درصد مقدار کنونی بود.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۱/۱۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۴/۰۷

واژه‌های کلیدی:

منطقه آزاد، انزلی، گردشگری، کنترل ترکیبی، توسعه منطقه‌ای

مقدمه

جهانی‌شدن اقتصاد متصل شوند و در صورت عملکرد مطلوب از مزایای تجارت آزاد بهره ببرند؛ از این رو در دهه‌های اخیر، تأسیس مناطق آزاد در دنیا و به خصوص در کشورهای در حال توسعه رشد چشمگیری داشته است. در اغلب تعاریف مربوط به مناطق آزاد، این مفهوم وجود دارد که «محدوده جغرافیایی که در آن کالاها بدون حقوق گمرکی وارد می‌شوند تا پردازش و صادر شوند و سرمایه‌گذاران مشوق‌هایی مانند معافیت مالیاتی و آزادی عمل بیشتر در استخدام نیروی کار دارند» (التجایی، ۱۳۸۸). منطقه آزاد تجاری^۲ قلمرو معینی است که غالباً در داخل یا در مجاورت یک بندر واقع و در آن تجارت آزاد با سایر نقاط جهان

تأسیس و راه‌اندازی مناطق آزاد تجاری صنعتی یکی از سیاست‌های اقتصاد منطقه‌ای است که در دهه‌های اخیر مورد توجه سیاست‌گذاران قرار گرفته است. برنامه‌ریزان اقتصادی با توجه به نمونه‌های موفق مناطق آزاد تجاری صنعتی در دنیا، به دنبال آن بودند تا کشور میزبان بدون تحمل معایب جهانی‌شدن بتواند تا اندازه‌ای از مزایای تجارت آزاد بهره‌مند شود. به عبارت دیگر، تأسیس مناطق آزاد تجاری برای کشورهای جهان سوم این امکان را فراهم می‌آورد که بدون رهاکردن تمامی سازوکارهای کنترل اقتصادی، به صورت بخشی و منطقه‌ای به فرایند

۱. استادیار اقتصاد، گروه مدیریت و اقتصاد، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی، دانشگاه گلستان، گرگان (نویسنده مسئول): h.daliri@gu.ac.ir and eco.hassan.daliri@gmail.com
2. Free Trade Zones

مجاز شناخته شده است و کالاها را می‌توان بدون پرداخت حقوق و عوارض گمرکی از این منطقه خارج یا به آن وارد کرد. این مناطق از مقررات عمومی کشور متبوع معاف بوده و با استفاده از مزایایی مانند بخشودگی مالیاتی و عوارض گمرکی، معافیت از مقررات ویژه صادرات و واردات یا جذب سرمایه خارجی و فناوری مدرن، امکانات کسب درآمدهای ارزی را فراهم می‌سازند. بنا به تعاریف بین‌المللی، منطقه آزاد محدوده حراست‌شده بندری و غیربندری است که از شمول برخی از مقررات جاری کشور متبوع خارج بوده و با بهره‌گیری از مزایایی نظیر معافیت‌های مالیاتی، بخشودگی سود و عوارض گمرکی، نبود تشریفات زائد ارزی، اداری و مقررات دست‌وپاگیر و همچنین سهولت و تسریع در فرایندهای صادرات و واردات با جذب سرمایه‌گذاری خارجی، فرصت‌های اشتغال، کمک برای ورود به بازارهای جهانی، انتقال فناوری و توسعه سرزمین اصلی کمک می‌کند (Dei Ottati, 2018). یکی از کارکردهای جانبی مناطق آزاد علاوه بر توسعه تجارت، توسعه گردشگری است؛ به‌گونه‌ای که با توجه به ساختار قانونی مناطق آزاد، در صورت عملکرد و سیاست‌گذاری مناسب، باید انتظار داشت که گردشگری در این مناطق و بسترهای پیرامونی آن توسعه یابد. به‌دنبال تأثیرات بسیار مهمی که مناطق آزاد موفق دنیا در توسعه منطقه‌ای و تجارت داشته‌اند، در ایران نیز تلاش شد تا با تأسیس مناطق آزاد، این راه به‌سوی موفقیت بازگشایی شود. در همین راستا، تاکنون هفت منطقه آزاد تجاری صنعتی شامل کیش، قشم، چابهار، ارس، انزلی، اروند و ماکو ایجاد شد. یکی از مهم‌ترین مناطق، منطقه آزاد تجاری انزلی در شمال ایران است. با توجه به اسناد بالادستی، اهداف اصلی تأسیس منطقه آزاد انزلی عبارت‌اند از: عمران و آبادانی، ارائه خدمات عمومی، رشد و توسعه اقتصاد، جذب سرمایه‌گذاری داخلی و خارجی، اشتغال‌زایی سالم و مولد، تنظیم بازار کار و کالا، تشویق تولید و صادرات، ورود و حضور فعال در بازارهای منطقه و جهانی، جذب فناوری‌های جدید و انتقال علم و دانش فنی به عوامل تولید داخلی همسو با توسعه علمی و فناوری جهان، تسریع در فرایندهای تجاری، اقتصادی و فناوری با بسترسازی مناسب برای انجام آزمایشی طرح‌ها و تعمیم آن به سراسر کشور (ذاکری و اسفندیاری، ۱۳۹۵: ۵۰). یکی از اهداف جانبی تأسیس مناطق آزاد، همانند منطقه آزاد انزلی، توسعه گردشگری و کسب‌وکارهای موازی با آن است. امروزه گردشگری و فعالیت‌های

زیرمجموعه آن یکی از مهم‌ترین راهکارهای دولت‌ها برای پیشرفت و توسعه پایدار در اقتصاد بوده و در بین سه صنعت اشتغال‌زای دنیا قرار دارد (یزدانی زنگنه و همکاران، ۱۳۸۸). امروزه گردشگری یکی از بخش‌های مهم و روبه‌رشد اقتصاد جهانی است؛ تاجایی‌که ۱۰/۲ درصد از تولید ناخالص جهان، ۴/۴ درصد از کل سرمایه‌گذاری‌ها و ۹/۶ درصد از کل جمعیت فعال را در دنیا به خود اختصاص داده است (Sobirov, 2018). با توجه به اهمیتی که گردشگری در اقتصاد امروز دنیا دارد، در این مطالعه به دنبال پاسخ به این سؤال اساسی خواهیم بود که آیا تأسیس منطقه آزاد انزلی در توسعه گردشگری در مناطق پیرامون خود موفق بوده است؟ به‌منظور ارزیابی و تحلیل اثر منطقه آزاد انزلی بر توسعه گردشگری در استان گیلان، از روش کنترل ترکیبی به‌منزله یکی از مهم‌ترین و به‌روزترین روش‌های تحلیل سیاست استفاده می‌شود. در ادامه با توجه به روش تشریح‌شده، نخست ادبیات موضوع به‌اختصار مرور می‌شود و سپس با تشریح روش بررسی‌شده، نتایج تحلیل می‌شود.

مبانی نظری و ادبیات موضوع

در بخش مبانی نظری، ابتدا منطقه بررسی‌شده به‌صورت اجمالی معرفی می‌شود و سپس مبانی مربوط به منطقه آزاد و ارتباط آن با ساختارهای توسعه و گردشگری تبیین خواهد شد.

منطقه مطالعه شده

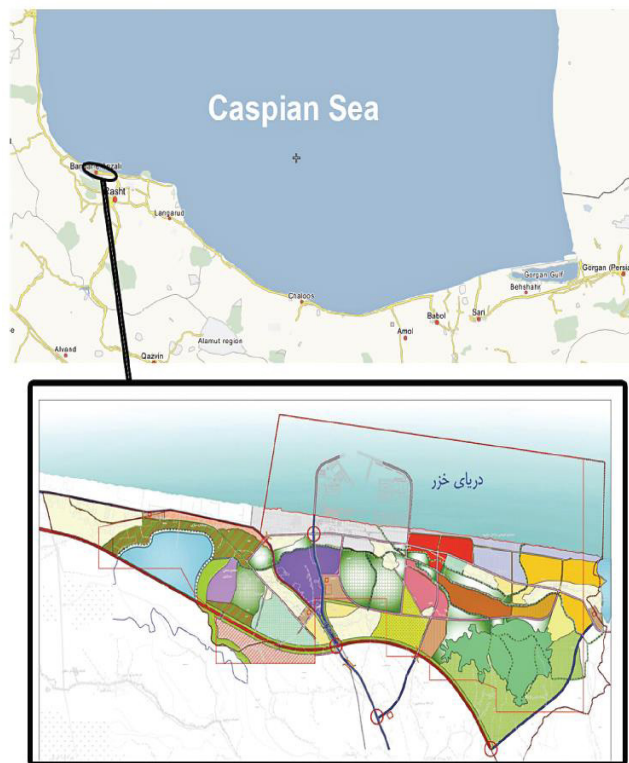
گیلان در تقسیمات جدید کشوری، یکی از استان‌های ساحلی شمال ایران با مساحت ۱۴۷۱۱ کیلومتر مربع است. درازای آن از شمال غربی تا جنوب شرقی ۲۳۵ کیلومتر و پهنای آن از ۲۵ تا ۱۰۵ کیلومتر تغییر می‌کند. این استان، از شمال به دریای خزر و کشورهای مستقل آسیای میانه، از غرب به استان اردبیل، از جنوب به استان زنجان و قزوین و از شرق به استان مازندران محدود می‌شود.

یکی از مهم‌ترین شهرهای استان گیلان، بندر انزلی است. انزلی مهم‌ترین بندر شمالی ایران در حاشیه جنوب غربی دریای خزر و در غرب دلتای سفیدرود، در استان گیلان واقع شده است. بندر انزلی از شمال به دریای خزر، از جنوب به صومعه‌سرا، از شرق به رشت و از غرب به رضوانشهر متصل است. شهرستان انزلی ۳۶۰ کیلومتر تا تهران، ۴۰ کیلومتر تا رشت و ۳۵ کیلومتر تا فرودگاه بین‌المللی سردار جنگل فاصله دارد. با توجه به اهمیت سوق‌الجیشی

تقریباً ۳۲۰۰ هکتار راه‌اندازی شد. محدوده این منطقه در سال ۱۳۹۳ اصلاح و وسعت آن به حدود ۸۶۰۹ هکتار افزایش یافت. شکل ۱ نشان‌دهنده موقعیت مکانی منطقه آزاد انزلی است. مطالعات و بررسی‌ها بیانگر آن است که منطقه آزاد انزلی ویژگی‌ها و مزیت‌های مهمی دارد که در صورت سیاست‌گذاری مناسب می‌تواند آن را به منطقه‌ای موفق برای تجارت تبدیل کند.^۱

گیلان و اهمیت بالایی تجارت با کشورهای آسیای میانه، تصمیم به تأسیس منطقه آزاد تجاری در این استان اتخاذ شد. منطقه آزاد انزلی در ابتدای تأسیس، محدوده‌ای از شهرستان بندر انزلی به مساحت ۳۲ کیلومترمربع خشکی و ۴۰ کیلومترمربع آبی را شامل می‌شده و از سال ۱۳۸۴ رسماً آغاز به کار کرده است. منطقه آزاد تجاری - صنعتی انزلی در سال ۱۳۸۴ با مساحت اولیه‌ای معادل

شکل ۱: محدوده منطقه آزاد انزلی (منبع: کتابچه فرصت‌های سرمایه‌گذاری در منطقه آزاد انزلی)

۱. مهم‌ترین ویژگی‌ها و مزیت‌های منطقه آزاد انزلی را می‌توان به صورت زیر برشمرد: الف. ویژگی‌ها و مزایای منطقه از منظر جغرافیایی: قرارگرفتن در مسیر کریدور بین‌المللی شمال - جنوب معروف به نستراک؛ داشتن موقعیت ویژه در زمینه ارتباط با کشورهای حاشیه دریای خزر؛ هم‌جواری با بنادر آستراخان و لاگان در روسیه، کراسنودسک در ترکمنستان، اکتائو در قزاقستان و باکو در آذربایجان؛ دسترسی از طریق راه‌های مناسب، به بازارهای مصرف کشورهای CIS؛ نزدیک‌ترین منطقه آزاد به پایتخت کشور و سایر مراکز صنعتی و پرجمعیت کشور از جمله بازارهای مصرف؛ نزدیکی به بزرگ‌ترین ذخایر نفت و گاز دریای خزر؛ (ب) ویژگی‌های منطقه از منظر اقتصادی: وجود بندر انزلی با امکانات، تجهیزات و تأسیسات پیشرفته برای تخلیه و بارگیری و انبارداری است. اتصال منطقه به ویژه بندرگاه کاسپین به آزادراه و راه‌آهن قزوین - رشت - انزلی؛ وجود شهرک صنعتی انزلی؛ وجود گمرک انزلی؛ وجود مجتمع‌های تجاری - نمایشگاهی منطقه با حدود ۲۰۸۰ غرفه تجاری، وجود نیروی کار متخصص؛ (ج) ویژگی‌ها و مزایای منطقه از منظر عمرانی و زیرساختی: دارای طرح راهبردی و طرح جامع؛ دارای تمام امکانات زیربنایی شامل آب، برق، گاز، تلفن و...؛ اتصال منطقه به آزادراه قزوین - رشت - انزلی؛ اتصال به راه‌آهن قزوین - رشت - انزلی؛ راه‌اندازی بستر فیبر نوری و برقراری اینترنت پرسرعت در سرتاسر منطقه؛ (د) ویژگی‌ها و مزایای منطقه از نظر دانش و فناوری: ایجاد بسترهای لازم در زمینه‌های ICT برای راه‌اندازی تجارت الکترونیک، فراهم کردن مقدمات لازم برای تأسیس دهکده سلامت در منطقه با توجه به راه‌اندازی واحد بین‌المللی دانشگاه علوم پزشکی در منطقه (سایت منطقه آزاد انزلی).

در مطالعات تجربی نیز عوامل متعددی که در گردشگری مؤثر بودند شناسایی شدند؛ از جمله آن‌ها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: آداب و سنن (قرخلو، ۱۳۸۵)، جنگ و ناآرامی (محمدزاده و همکاران، ۱۳۸۹)، ویژگی‌های طبیعی مقصد (مروت و همکاران، ۱۳۹۷)، درآمد سرانه و قیمت‌های نسبی (حبیبی و عباسی نژاد، ۱۳۸۴؛ راسخی و محمدی، ۱۳۹۶؛ اربابیان، ۱۳۹۹)، درآمد نفتی و دولت (لطفی و سلطانی، ۱۳۸۷)، امنیت (صیدانی و هدایتی مقدم، ۱۳۸۹)، نرخ ارز (راسخی و محمدی، ۱۳۹۶؛ اربابیان، ۱۳۹۹)، هزینه سفر در مقصد (مؤمنی و همکاران، ۱۳۹۰؛ اربابیان، ۱۳۹۹).

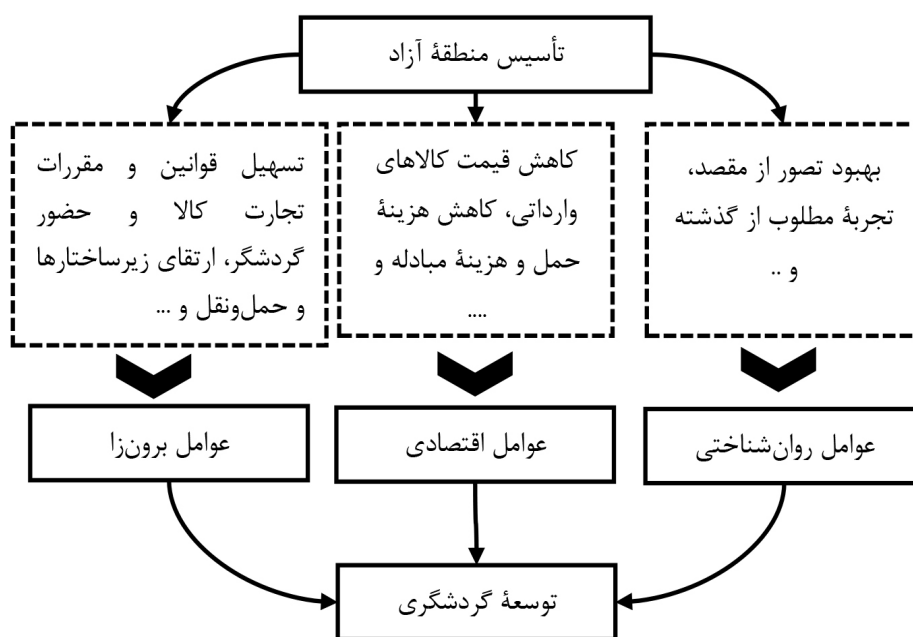

منطقه آزاد و گردشگری

تأسیس مناطق آزاد با تأثیری که در عوامل مؤثر در توسعه گردشگری دارد می‌تواند باعث بهبود ساختار گردشگری در منطقه شود. بررسی مبانی نظری نشان‌دهنده آن است که عوامل متعددی می‌تواند در گردشگری مؤثر باشد. با توجه به الگوی مفهومی نمایش داده‌شده در شکل ۱، اگر عوامل مؤثر در گردشگری را به سه دسته کلی تقسیم کنیم، منطقه آزاد می‌تواند با تأثیری که در این سه دسته از عوامل می‌گذارد سبب بهبود گردشگری شود. سه دسته از عوامل اساسی شامل موارد زیر است: عوامل برون‌زا (توانایی منابع عرضه، رشد اقتصادی، پایداری سیاسی و اجتماعی، زیرساختار، عوامل طبیعی، واکنش‌های اجتماعی و فرهنگی، درجه شهرنشینی، محدودیت‌ها و قوانین و مقررات)، عوامل روان‌شناختی (ساختار جمعیتی، انگیزه‌ها و سلايق، تصور از مقصد، میزان فراغت، تجربه گذشته، پیوستگی فرهنگی)، و عوامل اقتصادی (درآمد قابل‌تصرف، شاخص‌های هزینه زندگی، قیمت‌های گردشگری، هزینه حمل‌ونقل، تفاوت نرخ ارز، فاصله فیزیکی) (یاوری و همکاران، ۱۳۹۱: ۷۰؛ فن هوو، ۱۳۹۳: ۱۱۶).

اولین کانالی که منطقه آزاد می‌تواند در گردشگری مؤثر باشد، تأثیر در عوامل برون‌زایی است. مطالعات تجربی انجام‌شده در مناطق آزاد نشان‌دهنده آن است

که این مناطق می‌توانند سبب افزایش کیفیت و سطح بهره‌مندی از تسهیلاتی نظیر رستوران، امکانات گردشگری، بهداشتی، اقامتی، پارکینگ و راهنمایی گردشگران و کاهش قیمت با کاهش هزینه مبادله (رفت‌وآمد، بیمه و سایر هزینه‌های ترخیص کالا) و نیز افزایش تنوع کالاهای وارداتی شده و از این طریق سبب افزایش تقاضای گردشگری شود (پیش‌بهار و همکاران الف، ۱۳۹۶). منطقه آزاد با تأثیری که در قوانین و تعرفه‌ها می‌گذارد قادر است تجارت کالایی و ورود گردشگر را تسهیل کند. مطالعات نشان‌دهنده آن است که تفاوت‌ها در منطقه گردشگری فرست و گردشگرپذیر می‌تواند در جذب گردشگر بسیار مهم باشد؛ از جمله مهم‌ترین این موارد مقررات اقتصادی در منطقه گردشگرپذیر است؛ البته متغیرهایی همانند درآمد افراد، توزیع درآمد، میزان فراغت در مناطق گردشگری فرست و سطح عمومی قیمت‌ها، میزان رقابت در عرضه، و کیفیت محصول گردشگری نیز در این بخش مؤثر است (یاوری و همکاران، ۱۳۹۱: ۷۱). علاوه‌براین، بررسی متغیرهای مؤثر در عرضه خدمات گردشگری نشان‌دهنده آن است که جاذبه‌های انسان‌ساخت نیز می‌تواند برای جذب گردشگر بسیار مهم باشد (فن هوو، ۱۳۹۳: ۱۵۷). مناطق آزاد تجاری قادرند میزان جاذبه‌های انسان‌ساخت گردشگری را توسعه دهند و از این طریق، سبب توسعه گردشگری شوند.

نمودار ۱: مدل مفهومی تأثیر منطقه آزاد در گردشگری

دارند می‌توانند سبب بهبود گردشگری شوند (Ji et al., 2016; Caraballo-Cueto, 2015). مطالعات تجربی در کشور روسیه و همچنین در قفقاز بیانگر آن است که توسعه مناطق آزاد توانسته است سبب بهبود عملکرد گردشگری در منطقه شود (Bagiryan et al., 2018; Beskorovaynaya et al., 2019).

۳. پیشینه تحقیق

در ادامه نخست مطالعاتی که با هدف بررسی منطقه آزاد انزلی انجام شده معرفی می‌شود و سپس خلاصه‌ای از مطالعات انجام‌شده در چارچوب ارتباط مناطق آزاد و گردشگری بررسی می‌شود.

مطالعاتی که با تأکید بر منطقه آزاد انزلی انجام شده، در چارچوب مطالعه ساختار راهبردی و مدیریتی و همچنین عوامل مؤثر در جذب سرمایه‌گذاری خارجی در این منطقه است. جدول ۱ خلاصه مطالعات انجام‌شده با محوریت منطقه آزاد انزلی را نمایش می‌دهد. در این مطالعات، ممی‌پور و همکاران (۱۳۹۳) با بهره‌گیری از روش دلفی و تحلیل سلسله‌مراتبی، عوامل مؤثر در جذب سرمایه‌گذاری در منطقه آزاد انزلی را شناسایی کردند. زبینه و همکاران (۱۳۹۳) در مطالعه خود باور دارند که منطقه آزاد انزلی به سبب واقع شدن در مسیر ترانزیتی شمال-جنوب، جمهوری‌های آسیای مرکزی، قفقاز و روسیه، به علاوه وجود ارتباطات تاریخی در عرصه‌های مختلف تجاری، فرهنگی و اجتماعی به همراه ظرفیت‌های متعدد این منطقه و استان گیلان در حوزه‌های ترانزیتی و حمل‌ونقل همچنین، جاذبه‌های گردشگری از اهمیت راهبردی و ژئوپلیتیکی در منطقه برخوردار است. آن‌ها با استفاده از مطالعه توصیفی-تحلیلی، سعی در ترسیم چشم‌اندازی از وضع توسعه منطقه و شناسایی، بررسی و تحلیل توانمندی‌های ژئوپلیتیکی توسعه به‌منزله فرصت‌های پیش رو و تنگناهای موجود دارند. سیدعلی‌پور و نظری (۱۳۹۸) در مطالعه خود، امنیت اجتماعی انزلی پس از احداث منطقه آزاد و عوامل مؤثر در مقادیر امنیت را شناسایی کردند. فروغی‌فر و همکاران (۱۳۹۹) در مطالعه خود به دنبال شناخت و ارائه الگوی عوامل اثرگذار بر جذابیت سرمایه‌گذاری بازار مناطق آزاد ایران هستند. فروغی‌فر و همکاران (۱۳۹۹) نیز در مطالعه‌ای دیگر به دنبال بررسی فرصت‌های تجاری ایران پس از تصویب توافقنامه ایجاد مناطق آزاد تجاری با اتحادیه اقتصادی اوراسیا و چگونگی تأثیر آن در عوامل جذب سرمایه‌گذاری در این مناطق به‌ویژه منطقه آزاد انزلی هستند. همان‌گونه

در بررسی عوامل اقتصادی مؤثر در گردشگری، می‌توان از نظریه هکشر اوهلین نیز استفاده کرد؛ به‌گونه‌ای که مناطقی که ویژگی‌های خاصی همانند قوانین سهل‌تر، آب‌وهوا، ساحل و... دارند خدمات گردشگری را به سایر مناطق ارائه می‌دهند (مروت و همکاران، ۱۳۹۷). قیمت کالاها و خدمات و میزان تفاوت آن بین مناطق یکی از مهم‌ترین دلایل حرکت گردشگران است. اگر سطح عمومی قیمت‌ها در یک منطقه کاهش یابد، به کاهش هزینه گردشگر منجر می‌شود و این موضوع در تصمیم‌گیری گردشگران در انتخاب مقصد گردشگری تأثیر می‌گذارد و گردشگران ترجیح می‌دهند به مناطقی که هزینه کمتری دارند مسافرت کنند (Morley, 1993). منطقه آزاد با کاهش تعرفه‌ها می‌تواند باعث کاهش در هزینه‌های تمام‌شده خدمات منطقه شود و از این طریق، قدرت رقابت منطقه پیرامون در گردشگری را افزایش دهد. هزینه سفر در مقصد نیز در میزان گردشگری مؤثر است (مؤمنی و همکاران، ۱۳۹۰؛ اربابیان، ۱۳۹۹) و مناطق آزاد تجاری با افزایش رقابت می‌تواند سبب کاهش هزینه‌های سفر شده و از این طریق، سبب بهبود گردشگری شود.

یکی از ویژگی‌های بارز مناطق آزاد تجاری و صنعتی این است که می‌توانند بسیاری از کالاها و خدمات را با عوارض گمرکی متفاوت با منطقه اصلی وارد کرده و مسافران واردشده به این مناطق قادرند مقدار مشخصی از این کالاها را خریداری و با توجه به قوانین وضع شده با صورت قانونی وارد منطقه کنند. از این رو، مناطق آزاد تجاری می‌توانند هزینه خرید بسیاری از محصولات را برای مسافران کاهش دهند، پس به افزایش تقاضای گردشگران برای ورود به این مناطق منجر شده و گردشگری را توسعه خواهند داد؛ بنابراین، تقاضای محصول گردشگری در یک مقصد رابطه منفی با قیمت نسبی گردشگری دارد. به همان نسبت که هزینه زندگی در درون مقصد کاهش می‌یابد، گردشگران اشتیاق بالاتری برای ورود به آن مقصد خواهند داشت (Seetanah et al. 2011). علاوه بر اثری که مناطق آزاد بر کاهش هزینه کالاها و خدمات دارند، می‌توانند در توسعه زیرساخت‌های منطقه نیز مؤثر باشند. مناطق آزاد با توجه به ساختار عملکردی خود، قیمت تمام‌شده محصولات را در جامعه گردشگرپذیر کاهش داده و با بهبود زیرساخت‌ها و افزایش رقابت قادر به توسعه گردشگری خواهند بود. علاوه بر این، مطالعات نشان می‌دهند که توسعه تجارت می‌تواند سبب توسعه گردشگری شود؛ از این رو با توجه به اثری که مناطق آزاد بر تجارت

که مشخص است، تاکنون مطالعه‌ای در مورد تأثیر آن انجام نشده است. منطقه آزاد انزلی در توسعه گردشگری منطقه پیرامون

جدول ۱: خلاصه مطالعات انجام شده با محوریت منطقه آزاد انزلی

محقق	سال	روش	هدف
زبینده و یوسفی فر	۱۳۹۳	توصیفی و تحلیلی	بررسی فرصت‌ها و تنگناهای ژئوپلیتیک
معی پور و همکاران	۱۳۹۳	تحلیل سلسله‌مراتبی	عوامل مؤثر در جذب سرمایه خارجی
احمدیان و شامی	۱۳۹۴	توصیفی و تحلیلی	نقش آن در توسعه یکپارچه ساحلی
اکبری و همکاران	۱۳۹۵	معادلات ساختاری	پایداری عملکرد شرکت‌ها در منطقه
سیدعلی پور و همکاران	۱۳۹۸	آزمون مقایسه میانگین	جایگاه منطقه آزاد در توسعه پایدار
فروغی فر و همکاران	۱۳۹۹	رویکرد آمیخته ترتیبی	طراحی الگوی جذابیت سرمایه‌گذاری
فروغی فر و همکاران	۱۳۹۹	رویکرد نو منطقه‌گرایی	طراحی الگوی جذابیت بازار

دسته‌ای دیگر از مطالعات در حوزه مدیریت راهبردی بوده و به بررسی مدل‌های توسعه گردشگری و طراحی الگوی توسعه گردشگری در این مناطق می‌پردازد که اغلب آن‌ها از روش‌های تحلیل سلسله‌مراتبی، ماتریس سوات و با تصمیم‌گیری چندمعیاره استفاده کرده‌اند. با توجه به مطالعات انجام شده در این حوزه، می‌توان دریافت که مطالعات بسیار کمی به بررسی تأثیر منطقه آزاد در توسعه گردشگری پرداخته است (فقط ابراهیم‌زاده و آقاسی (۱۳۹۰)). علاوه بر این، تاکنون هیچ‌یک از مطالعات از روش کنترل ترکیبی برای تحلیل سیاست‌های تأسیس منطقه آزاد بر گردشگری استفاده نکرده است.

همچنین خلاصه مطالعاتی که به بررسی تأثیرات متقابل بین مناطق آزاد و گردشگری پرداخته است در جدول ۲ گزارش شده است. در جدول ۲ می‌توان مشاهده کرد که این مطالعات همگی در مناطق آزاد دیگر (به جز انزلی) انجام شده است. با توجه به جدول ۲ می‌توان دریافت که دسته‌ای از این مطالعات بر شناسایی عوامل مؤثر در گردشگری تأکید دارند که از روش‌های تحلیل رگرسیونی، معادلات ساختاری، تحلیل شبکه‌ای استفاده کرده‌اند. دسته‌ای دیگر از مطالعات، که با روش‌های مشابه فوق انجام شده است، تأکید بر عوامل مؤثر در گردشگری ورزشی در این مناطق و توانمندی مناطق در توسعه گردشگری ورزشی دارند.

جدول ۲: خلاصه مطالعات انجام شده ارتباط گردشگری و مناطق آزاد

محقق	سال	مکان	روش	هدف
ابراهیم‌زاده و آقاسی	۱۳۹۰	چابهار	رگرسیون و آزمون تی	تأثیر منطقه آزاد در توسعه گردشگری
سعیده زرآبادی و عبدالله	۱۳۹۲	چابهار	تحلیل شبکه‌ای	عوامل مؤثر در گردشگری
گل‌زاده و همکاران	۱۳۹۳	ارس	SWOT	توانمندی‌های گردشگری ورزشی
پیش بهار و همکاران	۱۳۹۳	ارس	معادلات ساختاری	عوامل مؤثر در تقاضای گردشگری
علی پور و همکاران	۱۳۹۳	قشم	SWOT	بررسی سیاست‌های توسعه گردشگری
سالارزهی و میرزاده	۱۳۹۴	چابهار	SWOT-AHP	راهبردهای توسعه گردشگری
یاوری و همکاران	۱۳۹۵	ارس	پرسش‌نامه و آزمون تی	توسعه گردشگری ورزشی
پیشبهار و همکاران	۱۳۹۶	ارس	معادلات ساختاری	تأثیرات متقابل انواع گردشگری

محقق	سال	مکان	روش	هدف
سودی	۱۳۹۸	قسم	SWOT	برنامه استراتژیک توسعه گردشگری
ترکستانی و همکاران	۱۳۹۸	کیش	نقشه مفهومی برند	بخش بندی بازار گردشگری
شهماری و علمداری	۱۳۹۸	ارس	حداقل مجذورات جزئی	گونه گردشگری مؤثر بر توسعه
پاشایی و همکاران	۱۳۹۸	ماکو	معادلات ساختاری	توسعه گردشگری ورزشی
قصابی و همکاران	۱۳۹۹ الف	ارس	توصیفی - تحلیلی	پیشران های توسعه گردشگری
قصابی و همکاران	۱۳۹۹ ب	ارس	معادلات ساختاری	عوامل مؤثر در گردشگری
مشکینی و همکاران	۱۳۹۹	قسم	تصمیم گیری چند معیاره	الگوی توسعه گردشگری

آن منطقه آزاد انزلی تأسیس شده است) و سایر نمونه‌ها شامل $j=1, \dots, 2$ گروه مقایسه بالقوه‌اند.

در این ساختار $Y_1 = [Y_{1,1}, \dots, Y_{1,T}]$ بردار متغیرهای قابل مشاهده در واحد درمان در دوره قبل از اجرای درمان یا سیاست است X_1 و بردار $K \times 1$ از پیش‌بینی‌کننده‌های Y_1 هستند. Y ماتریسی با ابعاد (T, X, J) است و ستون $(j-1)$ به وسیله $Y_j = [Y_{j,1}, \dots, Y_{j,T}]$ برای هر $j \in \{2, \dots, J+1\}$ مشخص شده است و X نیز ماتریسی با ابعاد $K \times J$ که شامل K پیش‌بینی‌کننده مشابه برای گروه کنترل است. در اینجا دوره زمانی $t=1, \dots, T$ شامل است. نمونه

بررسی شده نیز شامل تعداد مشاهده از دوره قبل از درمان (قبل از تأسیس منطقه آزاد) و تعداد مشاهده T از دوره بعد از درمان T_1 است که خواهیم داشت: $j+1 = T + T_1$. فرض می‌شود واحد تحت تأثیر سیاست خاص (استان گیلان) در دوره $T, T+1, \dots, T_1$ قرار می‌گیرد؛ در حالی که برنامه هیچ تأثیری در نتایج در دوره‌های $1, \dots, T$ قبل از درمان یعنی دوره ندارد. بردار $J \times 1$ از وزن‌ها به صورت

$W = (w_2, \dots, w_{j+1})$ تعریف می‌شود؛ به طوری که $w_j \leq 1$ برای تمام واحدهای $j=2, \dots, j+1$ برقرار خواهد بود؛ $\sum_{j=2}^{j+1} w_j = 1$ علاوه بر این، مجموع وزن‌ها نیز برابر با یک خواهد بود و این وزن، اهمیت نسبی هر واحد کنترل برای نشان دادن رفتارهای آتی واحد اول را اندازه می‌گیرد. علاوه بر این، یک ماتریس با ابعاد $(K \times K)$ با نام V اهمیت نسبی هریک از پیش‌بینی‌کننده‌ها را اندازه‌گیری خواهد کرد.

با انتخاب هر مقدار خاص برای W در واقع یک گروه کنترل ترکیبی تشکیل شده است. انتخاب گروه کنترل ترکیبی باید به گونه‌ای انجام شود که ویژگی‌های واحدهای درمان بیشترین شباهت را به ویژگی‌های گروه کنترل داشته باشد. برای انجام این کار، فرض کنید X_1 بردار $K \times 1$ است که شامل مقادیر ویژگی‌های قبل

با توجه به مطالعات انجام‌شده، تاکنون مطالعه‌ای برای بررسی تأثیر تأسیس منطقه آزاد انزلی در توسعه بخش گردشگری در استان گیلان انجام نشده است. علاوه بر این تاکنون از الگوی کنترل ترکیبی به منزله یکی از روش‌های نوین بررسی نتیجه سیاست‌ها، در مطالعات داخلی استفاده نشده است. از این رو مطالعه حاضر هم از منظر روش و هم از منظر مکان بررسی شده، بدیع و نوآورانه خواهد بود.

روش پژوهش

روش پژوهش در این مطالعه براساس رویکرد کنترل ترکیبی^۱ است که برخی پژوهشگران (Abadie & Gardeazabal, 2003; Abadie et al., 2010; Abadie et al., 2015) ارائه شده است. این روش با توجه به ساختار طراحی شده آن، می‌تواند رویکرد مناسبی برای الگوسازی عوامل غیرقابل مشاهده در پدیده‌های اقتصادی و اجتماعی باشد. روش کنترل ترکیبی برای هر واحد درمان یک گروه کنترل ترکیبی ایجاد می‌کند. گروه کنترل در این روش به گونه‌ای انتخاب می‌شود تا نتایج مربوط به دوره‌های قبل از اجرای سیاست در واحد درمان و گروه کنترل تا حد ممکن مشابه هم باشند (Grieve et al., 2015). تشکیل گروه کنترل مناسب در این روش به صورت نظام‌مند و با استفاده از حل یک مسئله بهینه‌یابی انجام می‌شود.

فرض می‌شود که نمونه بررسی شده شامل $j+1$ عضو (در این مطالعه استان) است که در میان آن‌ها، استان $j=1$ به منزله واحد درمان یا واحدی که سیاست‌گذاری در آن اتفاق افتاده است قلمداد می‌شود (در این مطالعه، واحد درمان استان گیلان است که در

1. Synthetic Control Methods

این صورت برآوردها برای واحدها انجام و $\hat{\alpha}_{1,t}$ با $\hat{\alpha}_{j,t}$ برای تمام $j=2, \dots, j+1$ $t \geq T_0 + 1$ هم مقایسه خواهد شد. اگر به صورت غیرنرمال بزرگ باشد، به معنای آن است که فرضیه صفر مبنی بر بی تأثیر بودن درمان رد خواهد شد. از آنجاکه این روش کمی غیرشفاف بود (White, 2000) برای رفع ابهام‌های وارد بر آن (Abadie et al., 2015) برآوردها زیر را، که با استفاده از تجمیع اطلاعات همه دوره‌ها به دست می‌آید، برای استنباط آماری پیشنهاد می‌شود:

$$RMSPE_j = \frac{\sum_{t=T_0+1}^T (Y_{j,t} - \hat{Y}_{j,t}^N)^2}{(T - T_0)} \quad (5)$$

در تمام $j=1, \dots, j+1$ محاسبه می‌شود

$$p = \frac{\sum_{j=1}^{j+1} [RMSPE_j \geq RMSPE_1]}{j+1} \quad (6)$$

در تمام محاسبه می‌شود و در صورتی که مقدار p کمتر از سطح معناداری از پیش تعیین شده باشد، فرضیه صفر مبنی بر فقدان هیچ اثری به دلیل درمان و سیاست اعمال شده رد خواهد شد.

در مطالعه حاضر، به منظور بررسی تأثیر تأسیس منطقه آزاد انزلی در توسعه گردشگری در استان گیلان، از روش کنترل ترکیبی استفاده خواهد شد. از آنجاکه تأسیس منطقه آزاد تجاری انزلی در سال ۱۳۸۴ اتفاق افتاده، بنابراین سال درمان یا اجرای سیاست در این مطالعه برابر با سال ۱۳۸۴ در نظر گرفته شده است. همچنین برای انتخاب گروه مقایسه یا گروه کنترل سایر استان‌های کشور، که فاقد منطقه آزادند و درمان یا سیاست حاضر در آن‌ها اجرا نشده است، به منزله نمونه اولیه در نظر گرفته شد. داده‌های استفاده شده در این پژوهش، با توجه به داده‌های موجود در حساب‌های منطقه‌ای، به سال‌های ۱۳۹۳-۱۳۷۹ مربوط بوده^۲ و شامل متغیرهای سرانه ارزش افزوده بخش کشاورزی، سرانه ارزش افزوده بخش صنعت و معدن، سرانه ارزش افزوده بخش خدمات، سهم ارزش افزوده کشاورزی از کل ارزش افزوده استان، سهم ارزش افزوده صنعت و معدن از کل ارزش افزوده استان، سهم

۲. گفتنی است با توجه به داده‌های موجود و قابل استناد حساب‌های منطقه‌ای در مرکز آمار، فقط داده‌های تا پایان سال ۱۳۹۳ موجود بوده است؛ از این رو با توجه به داده‌های موجود، فقط تا سال ۱۳۹۳ بررسی شده است. علاوه بر این باید این مورد را نیز در نظر گرفت که اغلب تأثیرات اساسی سیاست‌های درمانی همانند منطقه آزاد تجاری در دهه اول تأسیس خود را نشان خواهد داد. بنابراین، بررسی این دوره نیز می‌تواند به روشنی تأثیرات تأسیس منطقه آزاد انزلی را نمایش دهد.

از اجرای برنامه واحد درمان باشد و X ماتریس $K \times J$ است که مقادیر متغیرهای مشابه را برای واحدهای گروه مقایسه شامل می‌شود؛ بنابراین باید $\hat{W}(V)$ به گونه‌ای انتخاب شود که رابطه زیر برقرار باشد.

$$\hat{W}(V) = \arg \min_{W \in W} (x_1 - x \cdot W)' V (x_1 - x \cdot W) \quad (1)$$

به گونه‌ای که:

$$W = \left\{ W = [w_1, \dots, w_{j+1}]' \in R^J : w_j \geq 0 \text{ for each } j \in \{2, \dots, J+1\} \text{ and } \sum_{j=2}^{j+1} w_j = 1 \right\} \quad (2)$$

ساختار فوق نشان می‌دهد که $\hat{W}(V)$ برای حل مسئله ۱ برای به دست آوردن V حل می‌شود. ابادی و همکاران (۲۰۱۰) استفاده از $\hat{V}$ را پیشنهاد داده‌اند؛ به گونه‌ای که:

$$\hat{V} = \arg \min_{V \in V} (Y_1 - Y \cdot \hat{W}(V))' (Y_1 - Y \cdot \hat{W}(V)) \quad (3)$$

در اینجا V مجموعه ماتریس با ابعاد $(K \times K)$ است. این روش باعث می‌شود که کنترل ترکیبی واحد اول تا حد امکان مشابه رفتار این واحد در دوره پیش از درمان باشد. در این شرایط، وزن گروه کنترل واحد اول به صورت ذیل خواهد بود:

$$\hat{W} = \hat{W}(\hat{V}) = (w_1, \dots, w_{j+1})' \quad (4)$$

برای هر $t \in \{T_0 + 1, \dots, T\}$ برآوردها $Y_{1,t}^N$ برابر با $Y_{1,t}^N = \sum_{j=2}^{j+1} \hat{w}_j Y_{j,t}$ خواهد بود. با توجه به معادلات فوق، اکنون می‌توان کل بردار تأثیرات درمانی را برای $t \in \{T_0 + 1, \dots, T\}$ برآورد کرد.

شکاف موجود در دوره پس از درمان یعنی $\hat{\alpha}_{1,t} = Y_{1,t} - \hat{Y}_{1,t}^N$ در $t \geq T_0 + 1$ در نشان‌دهنده برآوردی از اثر سیاست یا درمان اتفاق افتاده (تأسیس منطقه آزاد) در واحد درمان (استان گیلان) است. می‌توان از شکاف پیش از دوره درمان یعنی $\hat{\alpha}_{1,t} = Y_{1,t} - \hat{Y}_{1,t}^N$ در $t \geq T_0 + 1$ در به منزله آزمونی غیرمستقیم برای سنجش اعتبار کنترل ترکیبی استفاده کرد. انتظار بر آن است که مقدار اختلاف در دوره قبل از درمان نزدیک به صفر باشد.

به منظور آزمون معناداری تأثیرات برآورد شده، فرایند استنباطی ذیل پیشنهاد شد (Abadie et al., 2015; Abadie et al., 2010). ابادی و همکاران (۲۰۱۰) برای تعیین مقدار عدم تشابه برآوردها $\hat{\alpha}_{1,t} = Y_{1,t} - \hat{Y}_{1,t}^N$ در $t \geq T_0 + 1$ در با فرض صفر، فقدان اثر معنادار آزمون دارونما^۱ را پیشنهاد می‌کنند. فرض کنید هریک از واحدهای کنترل این درمان اعمال شود؛ در

1. Placebo

**جدول ۳: وزن هریک از استان‌های موجود در گروه کنترل
برای اهداف گوناگون**

وزن در گروه کنترل	استان	وزن در گروه کنترل	استان
۰	کهگیلویه و بویراحمد	۰	اردبیل
۰	چهارمحال بختیاری	۰	بوشهر
۰	لرستان	۰/۰۲۴	کردستان
۰	مرکزی	۰	اصفهان
۰/۰۴۴	مازندران	۰/۲۷۲	فارس
۰/۴۹۲	قم	۰	قزوین
۰	سمنان	۰/۱۵۷	گلستان
۰/۰۱۲	تهران	۰	همدان
۰	یزد	۰	ایلام
۰	زنجان	۰	کرمان
۰	خراسان رضوی	۰	کرمانشاه

با توجه به وزن‌های مشخص شده هریک از استان‌ها در گروه‌های کنترل، مقایسه مقادیر شبیه‌سازی شده متغیرها با مقادیر واقعی متغیر در واحد درمان، نشان می‌دهد که گروه کنترل به خوبی توانسته است مقادیر واقعی را شبیه‌سازی کند و کمترین فاصله را با واحد درمان داشته باشد؛ به گونه‌ای که با توجه به جدول ۴، می‌توان دریافت که خطا و فاصله داده شبیه‌سازی شده با داده‌های واقعی الگو در استان گیلان بسیار اندک است و گروه کنترل به روشنی می‌تواند تغییرات متغیرهای بررسی شده در واحد درمان (گیلان) را نمایش دهد. به عبارت دیگر، نزدیکی داده‌های شبیه‌سازی شده با داده‌های واقعی هریک از متغیرهای موجود در الگو نشان می‌دهد که الگو به خوبی قادر به تبیین تأثیرات سیاست است؛ بنابراین می‌توان با توجه به الگوی شناسایی شده، اثر تأسیس منطقه آزاد بر گردشگری استان گیلان را ارزیابی کرد.

ارزش افزوده خدمات از کل ارزش افزوده استان، سرانه تولید ناخالص داخلی واقعی، سرانه ارزش افزوده بخش هتل و رستوران (شاخص گردشگری)، سهم ارزش افزوده بخش هتل و رستوران از کل ارزش افزوده استان است. داده‌های اشاره شده برای تمامی استان‌های بررسی شده، که شامل یک واحد درمان (استان گیلان) و ۲۲ استان در گروه کنترل اند، جمع‌آوری و به منزله داده‌های اولیه برای برآورد مدل کنترل ترکیبی استفاده شد. در این مطالعه با استفاده از الگوی کنترل ترکیبی اثر تأسیس منطقه آزاد انزلی، بر سرانه ارزش افزوده گردشگری در استان گیلان پس از تأسیس منطقه آزاد انزلی ارزیابی خواهد شد. به عبارت دیگر، به این سؤال اساسی پاسخ داده خواهد شد که آیا تأسیس منطقه آزاد انزلی اثر مثبت و معناداری بر توسعه بخش گردشگری در استان گیلان داشته است؟

نتایج

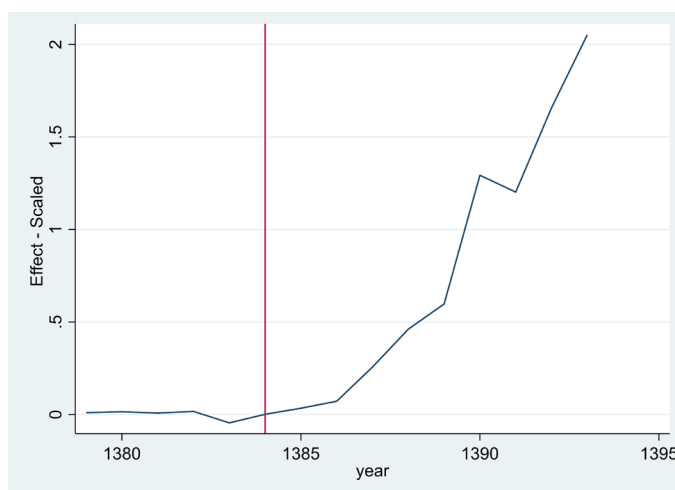
در گام نخست، به منظور دستیابی به گروه کنترل، با توجه به ۲۲ استان در گروه کنترل و استان گیلان - به منزله استانی که در آن سیاست اجرا شده است - از الگو استفاده شد تا وزن‌های هریک از استان‌های موجود در گروه کنترل به دست آید. جدول ۳ نشان‌دهنده وزن‌های برآورد شده برای هریک از استان‌های گروه کنترل است. گفتنی است که در گروه کنترل، استان‌هایی قرار گرفتند که فاقد منطقه آزاد بودند و یا در دوره اجرای سیاست، در آن‌ها منطقه آزاد تأسیس نشده بود. با این اوصاف، سیاست مدنظر، یعنی تأسیس منطقه آزاد در دوره قبل از اجرای سیاست در استان گیلان و بعد از اجرای سیاست در گیلان، در هیچ‌یک از استان‌های موجود در گروه کنترل اتفاق نیفتاده است. از این رو با توجه به مبانی نظری، اگر تأسیس منطقه آزاد انزلی بر توسعه گردشگری استان گیلان اثر نداشته باشد، باید رفتار ارزش افزوده گردشگری در گیلان در دوره قبل از اجرای سیاست، دقیقاً مشابه با دوره پس از اجرای سیاست با گروه کنترل شناسایی شده باشد. در صورتی که این مشابهت وجود نداشته باشد، بنابراین تأسیس منطقه آزاد توانسته است بر گردشگری در استان گیلان اثر مطلوب بگذارد. برای شناسایی گروه کنترل، وزن هریک از ۲۲ استان موجود در این گروه از طریق نرم افزار استاتا ۱۶ و بهینه‌سازی انجام شده محاسبه و در جدول ۳ گزارش شده است.

جدول ۴: مقایسه مقادیر شبیه‌سازی شده با گروه کنترل با واحد درمان (مربوط به دوره قبل از تأسیس منطقه آزاد ۱۳۸۴-۱۳۷۹)

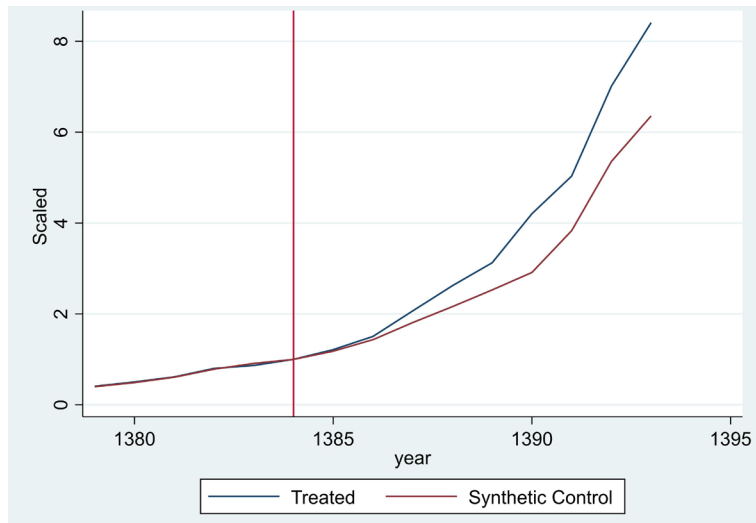
متغیرهای استفاده شده	مقادیر واقعی در استان گیلان	مقادیر شبیه‌سازی شده با گروه کنترل
سرانه ارزش افزوده کشاورزی	۱/۸۶۲۳۴	۱/۸۶۸۸۱۸
سرانه ارزش افزوده صنعت	۲/۶۱۵۲۳۲	۲/۶۶۸۷۲۶
سرانه ارزش افزوده خدمات	۶/۹۶۵۶۹	۶/۹۸۵۰۳۲
سهم ارزش افزوده کشاورزی	۰/۱۶۵۹۲۹۶	۰/۱۷۰۴۵۳۵
سهم ارزش افزوده صنعت	۰/۲۳۲۶۶۹۱	۰/۲۲۱۱۸۰۸
سهم ارزش افزوده خدمات	۰/۶۰۱۴۰۱۴	۰/۶۰۹۳۶۵۷
تولید ناخالص داخلی سرانه واقعی	۹۳۵۵۴/۴۲	۹۳۵۳۴/۷۲
سهم ارزش افزوده هتل و رستوران	۰/۰۴۵۹۳۲۵	۰/۰۴۶۰۰۸۱
سرانه ارزش افزوده هتل و رستوران	۰/۵۲۲۶۳۱۱	۰/۵۲۳۰۷۳۷

قبل از اجرای سیاست (خط عمودی قرمز رنگ) رفتار متغیر در گروه کنترل با رفتار متغیر در استان گیلان در حکم واحد درمان، کاملاً مشابه بوده است. اما با اجرای سیاست تأسیس منطقه آزاد در سال ۱۳۸۴، روند این دو نمودار از هم فاصله می‌گیرند. به عبارت دیگر، این فاصله نشان‌دهنده آن است که اجرای سیاست، یعنی تأسیس منطقه آزاد، در ارزش افزوده گردشگری در استان گیلان مؤثر بوده است و این اثر با توجه به نمودار ۱ و نوع تفاوت در نمودار ۲، مثبت است. تأسیس منطقه آزاد انزلی توانسته است سرانه ارزش افزوده گردشگری در استان گیلان را افزایش دهد.

در ادامه به منظور شناسایی اثر تأسیس منطقه آزاد انزلی بر بخش گردشگری استان گیلان، برآورد و شبیه‌سازی پس از دوره تأسیس انجام می‌شود. نمودار ۱ نشان‌دهنده تأثیرات تأسیس منطقه آزاد انزلی در ارزش افزوده گردشگری در استان گیلان است. با توجه به نمودار ۱، می‌توان دریافت که اثر تأسیس منطقه آزاد در دوره پس از تأسیس بر گردشگری استان گیلان مثبت بوده و هر ساله این اثر به صورت فزاینده افزایش یافته است. نمودار ۲ نیز نشان‌دهنده رفتار روند ارزش افزوده گردشگری در استان گیلان (واحد درمان) و گروه کنترل است. با توجه به نمودار ۲ می‌توان دریافت که در دوره

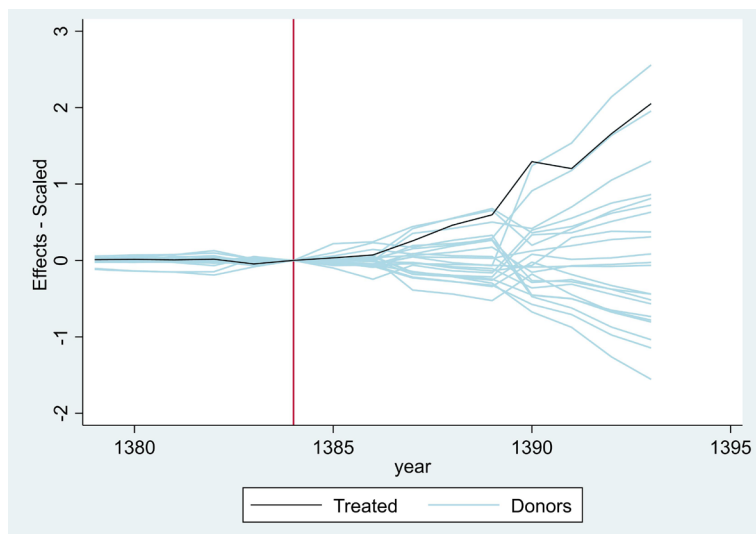
نمودار ۱: نتایج تأسیس منطقه آزاد انزلی در سرانه ارزش افزوده گردشگری در استان گیلان

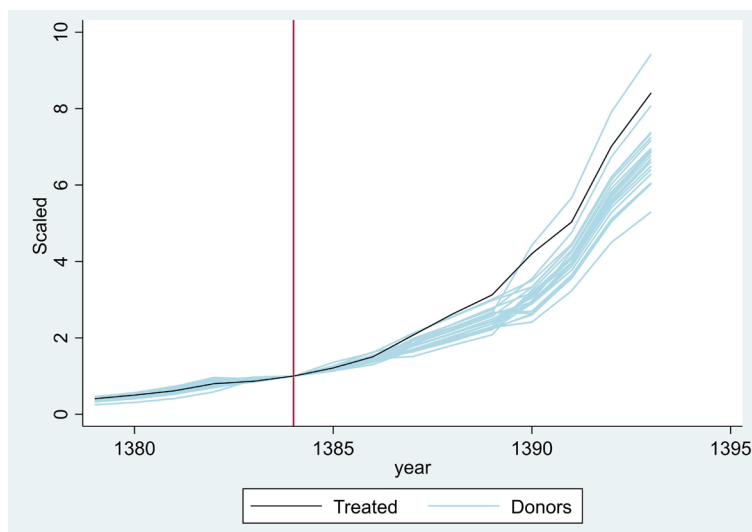
نمودار ۲: مقایسه روند ارزش افزوده گردشگری در استان گیلان با گروه کنترل

با صفر داشته و تصادفی نیست. با توجه به آزمون دارونمای انجام شده در نمودارهای ۳ و ۴ و مقدار آماره آزمون، که برابر با $0/0869$ است، فرضیه صفر آزمون مبنی بر همسانی تغییرات در واحد درمان با واحد کنترل رد می شود؛ بنابراین می توان به این نتیجه رسید که تأسیس منطقه آزاد انزلی توانسته اثر مثبت و معناداری بر توسعه گردشگری در استان گیلان داشته باشد. در نمودارهای ۳ و ۴ نیز به وضوح می توان تفاوت رفتار شاخص گردشگری در استان گیلان (خط سیاه رنگ) با رفتار سایر استانها (خطوط آبی رنگ) در دوره پس از تأسیس منطقه آزاد را مشاهده کرد.

نمودارهای ۱ و ۲ اندازه اثر را نشان می دهند، اما به منظور ارزیابی اینکه آیا این اثر مثبت بر گردشگری از لحاظ آماری نیز معنادار است یا خیر، آزمون دارونما در نمودارهای ۳ و ۴ اجرا شده است. با توجه به مبانی نظری تشریح شده، در این آزمون بررسی خواهد شد که آیا تأثیرات و تغییرات پس از اجرای سیاست در واحد درمان (در اینجا استان گیلان) همانند تغییرات ایجاد شده در واحدهای کنترل بوده است یا خیر. به عبارت دیگر، فرض صفر برای این آزمون همسانی این دو تغییر است؛ در صورت رد فرض صفر می توان به این نتیجه رسید که تأثیرات شناسایی شده در مرحله قبل، تفاوت معناداری

نمودار ۳: آزمون دارونما برای ارزیابی اثر وارده بر ارزش افزوده گردشگری در استان گیلان

نمودار ۴: نتایج آزمون دارونما برای روند ارزش افزوده گردشگری استان گیلان

سرانه ارزش افزوده گردشگری در استان گیلان با مقدار ارزش افزوده گردشگری گیلان در ابتدای سال تأسیس منطقه آزاد را نمایش می‌دهد. در این حالت، مقدار سرانه ارزش افزوده تمامی استان‌ها (هم واحد در مان و هم گروه کنترل) در سال اجرای سیاست در مقیاس یک نرمال شده است و تفاوت با مقادیر مقیاس شده سنجیده شده است. در هر دو حالت می‌توان مشاهده کرد که اجرای سیاست تأسیس منطقه آزاد انزلی توانسته بر سرانه ارزش افزوده گردشگری در استان گیلان اثر مثبت داشته باشد. به عبارت دیگر، تأسیس منطقه آزاد انزلی توانسته سبب توسعه تقریباً ۳۰ درصدی گردشگری در استان گیلان در مقایسه با سایر استان‌های کشور شود.

با توجه به بررسی انجام‌شده و آزمون اجرای سیاست، در این مطالعه به این نتیجه می‌رسیم که منطقه آزاد انزلی توانسته است اثر مثبت و معناداری بر توسعه گردشگری و افزایش ارزش افزوده گردشگری در استان گیلان داشته باشد. با توجه به نتایج شبیه‌سازی انجام‌شده در هریک از سال‌های پس از تأسیس منطقه آزاد انزلی، ارزش افزوده بخش گردشگری در استان گیلان در مقایسه با سایر گروه‌های کنترل تفاوت داشته است. با توجه به نتایج جدول ۵، سطر مربوط به اثر نشان‌دهنده تفاوت سرانه ارزش افزوده گردشگری در استان گیلان با مقدار ارزش افزوده گردشگری گیلان در صورت تأسیس نشدن منطقه آزاد را نمایش می‌دهد. علاوه بر این، اثر مقیاسی^۱ نیز نشان‌دهنده تفاوت

جدول ۵: اثر تأسیس منطقه آزاد بر سرانه ارزش افزوده گردشگری در استان گیلان در سال‌های بعد از تأسیس

سال	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹
اثر	۰/۰۲۵	۰/۰۵۳	۰/۱۹۱	۰/۳۴۵	۰/۴۴۶	۰/۹۶۷	۰/۸۹۹	۱/۲۳۹	۱/۵۳۵
اثر مقیاسی	۰/۰۳۳	۰/۰۷۱	۰/۲۵۶	۰/۴۶۱	۰/۵۹۷	۱/۲۹۳	۱/۲۰۲	۱/۶۵۷	۲/۰۵۲

و همچنین این مناطق از امتیازات و ویژگی‌هایی به نسبت سایر نقاط کشور (موسوم به سرزمین اصلی) برخوردارند. با توجه به نقشی که مناطق آزاد در توسعه و آبادانی کشورهای چینی، امارات، هنگ‌کنگ و ...

نتیجه‌گیری

منطقه آزاد محدوده معینی از یک کشور است که در آن برخی از مقررات عمومی کشور نظیر مقررات تجاری و مالیاتی، ملغی و یا تسهیل می‌شوند

1. Effect scaled

بهره‌گیری از مدل رگرسیون و آزمون T-test، فصل نامه جغرافیا و توسعه، ۹(۲۱)، ص ۵-۲۶.

التجانی، ابراهیم (۱۳۸۸). مناطق آزاد تجاری و صنعتی: ابزار راهبرد توسعه صادرات، در مقایسه با سه کشور دیگر آسیایی. پژوهشنامه اقتصادی، ۹(۳۳)، ص ۱۸۹-۲۲۲.

احمدیان، رضا، و شامی، محمدرضا (۱۳۹۴). ارزیابی نقش و اثر مناطق آزاد بر مدیریت یکپارچه مناطق ساحلی (ICZM) نمونه موردی: منطقه آزاد تجاری-صنعتی انزلی، مطالعات ساختار و کارکرد شهری، ۳(۹)، ص ۹۱-۱۰۸.

اکبری، محسن، ابراهیم‌پور، مصطفی و هوشمند چاپجانی، میلاد (۱۳۹۵). تأثیر عوامل نهادی بر عملکرد پایدار بنگاه‌ها. چشم‌انداز مدیریت بازرگانی، ۱۵(۲۸)، ص ۸۱-۱۰۰.

پاشایی، سجاد، عسکریان، فریبا و روزافزون، عبدالرضا (۱۳۹۸). بررسی نقش میانجیگری عوامل نهادی در تأثیر عوامل اجتماعی، اقتصادی، محیطی بر توسعه گردشگری و ورزشی منطقه آزاد ماکو. مطالعات مدیریت گردشگری، ۱۴(۴۵)، ص ۵۷-۸۰.

پیش‌بهار، اسماعیل، پرچم، رقیه و یادآور، حسین (۱۳۹۶الف). تأثیرپذیری انواع مختلف گردشگری از یکدیگر در منطقه آزاد ارس: کاربرد رهیافت مدل‌سازی معادلات ساختاری (SEM). نشریه علمی جغرافیا و برنامه‌ریزی، ۲۱(۶۱)، ص ۹۳-۱۱۰.

پیش‌بهار، اسماعیل، پرچم، رقیه و یادآور، حسین (۱۳۹۶ب). عوامل مؤثر بر تقاضای گردشگری منطقه آزاد ارس با رهیافت مدل معادلات ساختاری. تحقیقات اقتصاد و توسعه کشاورزی ایران، ۴۸(۴)، ص ۵۵۷-۵۷۲.

ترکستانی، محمدصالح، بخشی‌زاده، کبرا و جاهدی، پدرام (۱۳۹۸). بخش‌بندی بازار گردشگری منطقه آزاد کیش: رویکردی نو به روش نقشه مفهومی برند، مطالعات مدیریت گردشگری، ۱۴(۴۷)، ص ۲۹-۶۳.

حبیبی، فاتح و عباسی‌نژاد، حسین (۱۳۸۴). تصریح و برآورد تابع تقاضای گردشگری ایران با استفاده از داده‌های سری زمانی مقطعی، مجله تحقیقات اقتصادی، ۴۰(۷۰)، ص ۹۱-۱۱۵.

داستند، در ایران نیز هفت منطقه آزاد تأسیس شد. یکی از مهم‌ترین مناطق آزاد تأسیس شده در ایران، منطقه آزاد انزلی است. این منطقه به‌منزله تنها منطقه آزاد تجاری صنعتی شمال کشور، نقش بسزایی در تجارت و واردات کالاها به کشور دارد. اما یکی از کارکردهای مناطق آزاد، با توجه به قوانینی که در آن حاکم است، اثری است که بر توسعه گردشگری دارند. به‌عبارت‌دیگر، یکی از اهداف اولیه تأسیس مناطق آزاد توسعه منطقه اصلی است و یکی از کانال‌های اثرگذاری، توسعه گردشگری است. مناطق آزاد به دو طریق می‌توانند در گردشگری منطقه میزبان تأثیر داشته باشند. مسیر اول افزایش ورود گردشگرانی است که با هدف دستیابی به مزیت‌های تجارت در منطقه آزاد به استان می‌آیند و مسیر دوم، که تأثیر غیرمستقیم منطقه آزاد را در گردشگری پیرامون نشان می‌دهد، تأثیری است که منطقه آزاد در توسعه زیرساخت‌ها داشته و از این طریق، ورود گردشگر را به کل منطقه حتی با اهداف گردشگری غیر منطقه آزاد تسهیل می‌کند. منطقه آزاد انزلی نیز تا اندازه زیادی ویژگی‌های اولیه را برای این نوع اثرگذاری داشته است. در مطالعه حاضر، با استفاده از یکی از به‌روزترین روش‌های تحلیل سیاست، یعنی روش کنترل ترکیبی، اثر تأسیس منطقه آزاد انزلی بر ارزش افزوده گردشگری در استان گیلان ارزیابی شد. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که تأسیس منطقه آزاد انزلی توانسته است اثر مثبت و معناداری بر توسعه گردشگری در استان گیلان داشته باشد. به‌گونه‌ای که شبیه‌سازی الگو نشان می‌دهد، سرانه ارزش افزوده گردشگری در استان گیلان در صورت تأسیس نشدن منطقه آزاد انزلی، ۳۰ درصد کمتر از مقدار کنونی بود. بنابراین، منطقه آزاد انزلی توانسته است به یکی از مهم‌ترین اهداف خود، یعنی توسعه گردشگری در منطقه پیرامون نائل آید. بدیهی است افزایش ۳۰ درصدی در گردشگری به این معنا نیست که همه این اندازه ارزش افزوده گردشگری شامل گردشگرانی است که از منطقه آزاد انزلی بازدید می‌کنند، بلکه شامل تأثیرات مثبت بیرونی نیز می‌شود و تأسیس منطقه آزاد انزلی بر توسعه گردشگری در سایر مناطق استان گیلان اثر داشته است.

منابع

ابراهیم‌زاده، عیسی و آقاسی‌زاده، عبدالله (۱۳۹۰). تأثیر منطقه آزاد چابهار بر توسعه گردشگری حوزه نفوذ آن با

- ذاکری، زهرا و اسفندیاری، مجتبی (۱۳۹۵). فراتحلیل مطالعات مناطق آزاد، گزارش‌های کارشناسی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، شماره مسلسل ۱۵۰۶۸.
- راسخی، سعید، و محمدی، ثریا (۱۳۹۶). عوامل مؤثر بر تقاضای گردشگری کشورهای حوزه دریای خزر، مطالعات مدیریت گردشگری، ۱۲(۳۸)، ص ۶۳-۸۱.
- زیننده، عدالت و یوسفی‌فرد، سمیه (۱۳۹۳). بررسی و تحلیل فرصت‌ها و تنگنایهای ژئوپلیتیک توسعه منطقه آزاد انزلی، فصل‌نامه علمی علوم و فنون مرزی، ۳(۱۰)، ص ۸۳-۱۰۶.
- سالارزهی، حبیب‌الله، و میرزاده، آرمینا (۱۳۹۴). شناسایی و اولویت‌بندی راهبردهای توسعه گردشگری در منطقه آزاد تجاری صنعتی چابهار با رویکرد ترکیبی-SWOT/AHP، پژوهش‌های مدیریت عمومی، ۸(۳۰)، ص ۱۴۴-۱۲۱.
- سعیده زرابادی، زهرا سادات، و عبدالله، بهار (۱۳۹۲). ارزیابی عوامل مؤثر در توسعه صنعت گردشگری منطقه آزاد چابهار با بهره‌گیری از روش فرایند تحلیل شبکه‌ای، معماری و شهرسازی ایران، ۴(۲)، ص ۳۷-۴۸.
- سواد، مهدی (۱۳۹۸). تدوین برنامه استراتژیک توسعه گردشگری تفریحی-ورزشی منطقه آزاد قشم. فصل‌نامه جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)، ۹(۳)، ص ۱۸۵-۱۹۸.
- سیدعلی‌پور، سیدخلیل، رستم گورانی، ابراهیم، و حسینی، سیدمهدی (۱۳۹۳). بررسی سیاست‌ها و راهبردهای توسعه گردشگری در مناطق آزاد تجاری با تأکید بر نظم و امنیت اجتماعی: مطالعه موردی منطقه آزاد قشم. پژوهشنامه جغرافیای انتظامی، ۹۳(۶)، ص ۹۱-۱۲۴.
- سیدعلی‌پور، سیدخلیل، و نظری خاکشور، حمیدرضا (۱۳۹۸). بررسی جایگاه مناطق آزاد تجاری در توسعه پایدار و امنیت اجتماعی (مطالعه موردی: منطقه آزاد انزلی). فصل‌نامه جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)، ۹۳(۲)، ص ۶۵۵-۶۶۸.
- شهماری اردجانی، رفعت و کاموسی علمداری، جواد (۱۳۹۸). بررسی گونه‌های گردشگری مؤثر بر توسعه گردشگری منطقه آزاد ارس، نشریه گردشگری شهری، ۱(۱)، ص ۳۳-۴۶.
- اربابیان، شیرین (۱۳۹۹). ارزیابی عوامل مؤثر بر صنعت گردشگری در کوتاه‌مدت و بلندمدت در کشورهای منتخب جاده ابریشم، راهبرد توسعه، ۱۱(۶۱)، ص ۱۶۵-۱۸۸.
- صیدائی، سید اسکندر و هدایتی مقدم، زهرا (۱۳۸۹). نقش امنیت در توسعه گردشگری، فصل‌نامه تخصصی علوم اجتماعی دانشگاه آزاد اسلامی- واحد شوشتر، ۴(۸)، ص ۹۷-۱۱۰.
- فروغی‌فر، طیبه، جلالی، سیدمهدی و تبریزیان، بیتا (۱۳۹۹). طراحی الگوی جذابیت سرمایه‌گذاری مناطق آزاد ایران: نمونه موردی منطقه آزاد انزلی، سیاست جهانی، ۱۹(۱)، ص ۲۶۷-۳۰۴.
- فن هوو، نوربرت (۱۳۹۳). اقتصاد مقاصد گردشگری با نگاهی به آمار گردشگری ایران. ترجمه افسانه شفیی و مهرداد کجویان، نشر مهکامه.
- گل‌زاده، ملیحه، قیامی‌راد، امیر، بدری‌آذین، یعقوب، دلال اوغلی، علی و داداش‌زاده، یوسف (۱۳۹۳). توانمندی گردشگری ورزشی منطقه آزاد ارس و ارائه راهکارهای مؤثر بر رشد و توسعه آن براساس مدل SWOT، فضای جغرافیا، ۱۴(۴۸)، ص ۲۲۳-۲۳۶.
- قرخلو، مهدی (۱۳۸۵). جغرافیای جهانگردی و برنامه‌ریزی اوقات فراغت. تهران: جهاد دانشگاهی.
- قصابی، حسن، آذر، علی، و پناهی، علی (۱۳۹۹الف). تحلیلی بر تأثیرات مناطق آزاد تجاری بر توسعه فعالیت‌های گردشگری و اقتصاد منطقه‌ای (مطالعه موردی: منطقه آزاد ارس). فصل‌نامه جغرافیا برنامه‌ریزی منطقه‌ای، ۱۰(۳-۲)، ص ۸۳۳-۸۴۶.
- قصابی، حسن، و آذر، علی، و پناهی، علی (۱۳۹۹ب). شناسایی پیشران‌های تأثیرگذار بر توسعه گردشگری در مناطق آزاد تجاری (مطالعه موردی: منطقه آزاد ارس). برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری، ۹(۳۲)، ص ۱۶۱-۱۷۷.
- لطفی، حیدر و سلطانی، ناصر (۱۳۸۷). گردشگری، دولت و اقتصاد سیاسی در ایران، فصل‌نامه چشم‌انداز جغرافیایی، ۳(۷)، ص ۸۷-۱۱۱.
- محمدزاده، پرویز، بهبودی، داوود، فشاری، مجید، و ممی‌پور، سیاب (۱۳۸۹). تخمین تقاضای گردشگری ایران به تفکیک چند کشور منتخب با استفاده از

- Tobacco Control Program. *Journal of the American Statistical Association*, 105(490), 493-505.
- Abadie, A., Diamond, A., & Hainmueller, J. (2015). Comparative politics and the synthetic control method. *American Journal of Political Science*, 59(2), 495-510. <https://doi.org/10.1111/ajps.12116>
- Bagiryan V.A , Basenko A.M. , Kudiniva G.N., Surzhikov M.A.(2018). Functioning of Tourist Recreational Special Economic Zones as Institutional Tools to Include Tourist Clusters in the World Economy, *European Research Studies Journal*, XXI(2), 230-237
- Beskrovaynaya, N. S., Khokhlova, E. V., Ermakov, I. V., Dotdueva, Z. S., & Lang, V. V. (2019, May). Special Economic Zone of the Tourist and Recreation Type as a Tool of Regional Policy. *In Institute of Scientific Communications Conference* (pp. 208-218). Springer, Cham.
- Caraballo-Cueto, J.(2016), Free trade zones, liberalization, remittances, and tourism, for what? Jobless growth in the Dominican Republic, *International Journal of Development Issues*, 15(2), 181-200.
- Dei Ottati, G. (2018), Marshallian industrial districts in Italy: the end of a model or adaptation to the global economy?. *Cambridge Journal of Economics*, 42(2), 259-284
- Ji, M., Li, M., & King, B. (2015). The Impacts of China's new free-trade zones on Hong Kong tourism. *Journal of Destination Marketing & Management*, 4(4), 203-205.
- Morley, C.L. (1993). Forecasting Tourism Demand Using Extrapolative Time Series Methods. *The Journal of Tourism Studies*, 14(1), 19-25.
- رهیافت TVP. فصلنامه اقتصاد مقدراری، ۷(۲)، ص ۱۴۹-۱۷۱.
- مروت، حبیب، سالم، علی اصغر، و خادم نعمت‌اللهی، محبوبه (۱۳۹۷). شناسایی عوامل مؤثر بر تقاضای گردشگری خارجی، پژوهشنامه اقتصادی، ۱۸(۶۹)، ص ۲۷۵-۳۰۶.
- مشکینی، ابوالفضل، تردست، زهرا و خلیجی، محمدعلی (۱۳۹۹). الگوی توسعه گردشگری مرزی مناطق آزاد تجاری، مطالعه موردی: منطقه آزاد قشم، پژوهش‌نامه مطالعات مرزی، ۸(۱)، ص ۳۵-۴۷.
- ممی‌پور، سیاب، بشارتی، زهرا، و بهبودی، داود (۱۳۹۳). بررسی و اولویت‌بندی عوامل جذب سرمایه‌گذاری در منطقه آزاد انزلی. اقتصاد و توسعه منطقه‌ای، ۲۱(۷)، ص ۱۶۲-۱۳۳
- doi: 10.22067/erd.v21i7.24637
- مؤمنی وصالیان، هوشنگ و غلامی‌پور، لیلیا (۱۳۹۰). تخمین تابع تقاضای گردشگری در استان‌های منتخب، فصلنامه علوم اقتصادی، ۳(۱۴)، ص ۱۶۶-۱۸۴.
- یاوری، حسین، خوشنویس، مریم و غلامی، الهام (۱۳۹۱). اقتصاد گردشگری، تهران: انتشارات آذر.
- یاوری، یوسف، عسکریان، فریبا، و خیری شجاعی، محمد (۱۳۹۵). چالش‌های توسعه گردشگری ورزشی منطقه آزاد ارس با تأکید بر نظرات مدیران و کارشناسان. مدیریت و توسعه ورزش، ۱(۵)، ص ۲۳۳-۲۴۴.
- یزدانی زنگنه، مریم، خسروی‌پور، بهمن و غنیان، منصور (۱۳۸۸). راهبردهای توسعه پایدار اشتغال در بخش گردشگری روستایی، ماهنامه کار و جامعه، ۹(۵)، ص ۱۰۸-۱۰۱
- Abadie, A., & Gardeazabal, J. (2003). The economic costs of conflict: A case study of the Basque Country. *American economic review*, 93(1), 113-132.
- Abadie, A., Diamond, A., & Hainmueller, J. (2010). Synthetic control methods for comparative case studies: Estimating the effect of California's

- White, H. (2000). A reality check for data snooping. *Econometrica*, 68(5), 1097-1126. doi:10.1111/1468-0262.00152.
- Seetanah, B., T.D. Juwaheer, M.J. Lamport, S. Rojid, R.V. Sannasse & A.U. Subadar (2011), Does Infrastructure Matter in Tourism Development. *University of Mauritius Research Journal*, 17, 10-89.
- Sobirov, B. (2018). The concept of the tourist economic zone. Case of Uzbekistan. *World Scientific News*, 98, 34-45.

